

ІСТОРІЯ

УДК 930 [008]477

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2024.02.008>

Михайло ЮРІЙ

доктор історичних наук, професор,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича м. Чернівці, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Назар ХРИСТАН

кандидат історичних наук,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича м. Чернівці, Україна.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

ВПЛИВ ВІЗАНТИЗМУ НА ПРАВОСЛАВ'Я КИЇВСЬКОЇ РУСИ І ДАВНЬОРУСЬКУ АГІОГРАФІЮ

Анотація. Візантія як держава проіснувала дванадцять століть. З моменту її виникнення і до того, як Константинополь узяли в 1453 р. турки, минуло більше тисячі років. У ній утвердилася і набула розвитку самостійна соціокультурна версія християнського віровчення, що отримала назву «православ'я». Історичне призначення Візантії полягало у тому, щоб адаптувати християнство

© Михайло Юрій, Назар Христан, 2024.

до соціальних і духовних особливостей народів, які заселяли землі на схід від Риму. В числі її духовних знахідок виявилися кілька слов'янських народів і держав. Однією з духовних «дочок» Візантії випало стати Київській Русі. Сукупність властивостей і рис, що Русь наслідувала від Візантії, отримала назву за допомогою узагальненого терміну – візантизм. До числа здобутків, котрі Русь успадкувала від тієї ж Візантії, належить відомий принцип симфонії, що означає особливу близькість відносин між Церквою і державою. Започаткований політичною доктриною і соціальною стратегією імператора Юстиніана I (483-565, правив 527-565), він виник у формі цезаропапізму, тобто фактичного зрощення двох гілок влади: світської і духовної, за різних, від м'яких до жорстоких, форм домінування першої над другою.

Сюди також варто віднести й агіографію, яка складає досить знану частину давньоруської писемної спадковості, що була одним з основних літературних жанрів. Наслідування візантійському агіографічному канону (що проявлялося у використанні відомого вживання мовних засобів, особливостях вживаних слів, певних синтаксичних структур, своєрідних стилістичних приймів) дає можливість говорити про стереотип жанру, створеного в традиціях візантійського проповідницького життя. Загалом, агіографічна література займає особливе місце в системі жанрів Давньої Русі, демонструючи чудовий зразок високоморальної книжності.

Ключові слова. Християнство, церква, собор, православ'я, агіографія, житіє, жанр, символ.

Mykhailo YURIY

Doctor of History, Professor

Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich

Chernivtsi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Nazar KHRISTAN

PhD in History,

Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich

Chernivtsi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

THE INFLUENCE OF BYZANTIUM ON THE ORTHODOXY OF KYIVAN RUS AND OLD RUSSIAN HAGIOGRAPHY

Abstract. Byzantium as a state existed for twelve centuries. More than a thousand years have passed since its inception and before Constantinople was taken by the Turks in 1453. In it, an independent socio-cultural version of the Christian faith, called

«orthodoxy», was established and developed. The historical purpose of Byzantium was to adapt Christianity to the social and spiritual characteristics of the peoples who inhabited the lands east of Rome. Among her spiritual finds were several Slavic peoples and states. One of the spiritual «daughters» of Byzantium fell to Kyivan Rus. The set of properties and features that Russia inherited from Byzantium was named by the generalized term - Byzantium. Among the achievements that Russia inherited from the same Byzantium is the well-known principle of symphony, which means a special closeness of relations between the Church and the state. Initiated by the political doctrine and social strategy of the emperor Justinian I (483-565, ruled 527-565), it arose in the form of Caesaropapism, that is, the actual fusion of two branches of power: secular and spiritual, under different, from mild to brutal, forms of dominance of the first over the other

It should also include hagiography, which is a well-known part of the ancient Russian written heritage, which was one of the main literary genres. Imitation of the Byzantine hagiographical canon (which manifested itself in the use of well-known language means, features of the words used, certain syntactic structures, peculiar stylistic conventions) makes it possible to talk about the stereotype of the genre created in the traditions of the Byzantine preaching life. In general, hagiographic literature occupies a special place in the genre system of Ancient Russia, demonstrating an excellent example of highly moral literature.

Keywords. Christianity, church, cathedral, Orthodoxy, hagiography, life, genre, symbol.

Постановка проблеми. Культурне споріднення Київської Русі та Візантії очевидне, яке найбільш чітко проявляється через таке поняття як візантизм. Візантизм – це концепція особливого типу відносин між Церквою і державою. Церква і держава не протистоять одна іншій, а навпаки, взаємодоповнюють, допомагають одна іншій у процесі досягнення згоди (гармонії) і співпраці (синергії). Саме вплив візантизму на особливості становлення православ'я в Київській Русі розглядається в статті. Крім того, вплив візантизму, як культурного явища, прослідковується і в перших писемних працях – агіографічних житіях. Необхідно підкреслити, що житіє як жанр давньоруської християнської писемності володіє яскраво вираженою специфікою, що обумовлено низкою обставин: завдання агіографа – не відтворення історично достовірної біографії, а виявлення суті і позачасового змісту подвигу, земне життя якого було шляхом до Бога.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми впливу візантизму на православ'я Київської Русі і давньоруську агіографію порушуються у працях Абрамовича Д. [Абрамович, 1991], Брайчевського М. [Брайчевський, 1989], Горського В. [Горський, 1994], Жиленко І. [Жиленко, 2015], Ричка В. [Ричка, 1991], Сліпушко О. [Сліпушко, 2009], Чубатого М. [Чубатий, 1965], Харьковщєнка Є. [Харьковщєнко, 2013], Юрія М. [Юрій, 2016] та інших.

Мета нашого дослідження – дослідити вплив візантизму на православ'я Київської Русі і давньоруську агіографію.

Виклад основного матеріалу. Серед зовнішніх запозичень, що дали імпульс розвитку давньоруської культури, найбільше місце займає візантизм. Ідеологія візантизму проникає на Русь разом з прийняттям християнства в 988 р. При виборі віри Володимир, як відомо, зупиняється на християнстві, причому східному, візантійському, оскільки воно більше відповідало його розумінню ролі і місця релігії в системі владних відносин.

Різниця між східним і західним християнством виявилася ще в епоху Вселенських соборів (IV – VIII). Яблуком розбрату стало проголошення папством догмат *filioque*, які стверджували сходження Святого Духа не тільки від Бога Отця, але і від Бога Сина, що категорично заперечувалося Константинополем. У відповідності з цим догматом папа римський набував право першості у всій християнській церкві, навіть більше, від нього залежало й отримання влади світськими правителями-імператорами, князями, графами. Папа визнавався також вищим авторитетом у справах віри і богопізнання [Юрій, 2006, С. 153-156].

У Візантії існував зовсім інший порядок. Імператор вважався «єпископом справ зовнішніх», тобто особою священною, що займає найвищий ранг у церковній ієрархії. Константинопольський патріарх правив церквою, керуючись волею і бажанням *басилевса*, який у будь-який момент міг змістити його і поставити іншого. Імператору належала прерогатива вирішення догматичних, віросповідальних питань. Він скликав церковні збори і визначав програму їх діяльності. Це обумовило зміну першопочаткового християнства, появи в ньому обрядів і установлень, що протирічило донікейській традиції [Юрій, 2016, С. 615]. Так, ранні християни пов'язували своє спасіння тільки з вірою у Христа і хрещенням: «Хто буде вірувати і хреститися, спасений буде, а хто не буде вірувати, засуджений буде» (Мк.16:16-18). Єдиною молитвою їх був «Отче наш», що зберіг сліди іудейського впливу – першочергово, старозавітне розуміння Бога і відсутність догмату про троїчність. Сприйняття Христа було символічним: його зображали у вигляді ягняти на хресті. Лише на Трульському соборі 685 р. встановлюється, «щоби Спаситель був зображений у своєму людському образі», а не під символічним образом ягняти» [Робертсон, 1890, С. 577]. Не існувало у первісному християнстві і культу Богородиці, він був прийнятий тільки на Константинопольському соборі 381 року. Заборонялося також іконопоклоніння, через біблейську заборону створювати кумирів (Ісх.20:4). Навіть набагато пізніше, коли воно вже відкрито насаджувалося чернецтвом, в масі віруючих зберігалось різке несприйняття цього язичницького звичаю. Кінцево іконопоклоніння закріплюється на сьомому Вселенському соборі 787 р.

Візантійські *басилевси* на свій розсуд змінювали догматику й обрядовість християнства, займаючи щодо духовної влади те саме становище, яке займав щодо світської влади римський папа. Звичайно, з цього не витікало, що константинопольські патріархи мирилися з ситуацією, що склалася. Час від часу вони також говорили про церковну автономію. Варто згадати патріарха

Фотія (IX ст.), що заборонив будь-які зміни чи розширення християнських законоположень. Хоча ця постанова вартувала йому священницької кафедри, тим не менш це закріплюється в церковній практиці і стає нормою східнохристиянської духовності. Наслідком цього стало дві важливі події у візантійській церкві. Одна – це розрив з Римом при патріарху Керуларію в 1054 р., що призвело до розколу християнства на дві самостійні і непримиримі конфесії – православ'я і католицизм. Інша – анафематствування Іоанна Італа, візантійського вченого XI ст.. Воно надало візантійському благочестю охоронний характер, поставивши його у ворожі відносини до світських наук і філософії [Юрій, 2004, С. 20-36]. Хрестившись за візантійським обрядом, Русь приймає і православ'я з центральною для нього ідеєю святості. Це поняття зводиться в принципі до трьох основних моментів: по-перше, воно виражає установку на сакралізацію («оцерковлення») буття, вивільнення його з-під влади злого початку і повернення до первозданної цілісності і чистоти; по-друге, в ньому сконцентровано уявлення про життя як богоуподібнення, наслідуючи жертвенний подвиг Христа; по-третє, святість означає міцність духу і «стояння у вірі», включно до прийняття мучеництва, очищення розуму від пристрасних думок і гріхів. В цілому, святість може бути визначена як «життя у Богові», і цей ідеал однаково стосується як окремої людини, так і цілого народу.

Святість як сакральний принцип візантійсько-православної культури найбільш рельєфно відбивається в агіографічній, тобто в житіях святих, які завжди користувалися особливою шанованістю в Давній Русі. У давньокиївський період, коли тільки встановлювалося церковне життя, їх склад визначався перекладними житіями. В основному це були мартирологи – оповіді про першохристиянських мучеників, зібрані у збірники на зразок прологів, патериків, міней. В центрі майже перекладних житій – поєдинок імператора-язичника (найбільш згадуваними типами імператорів-гонителів були, перш за все, Диоклетіан і Максиміліан) і святого, що з'явився закликом «з небес» обернути в нову віру якнайбільше язичників. Якщо святий «светел лицом» и «мудр зело», то імператор, навпаки, «беззаконный», «зълочерный». Він відрізняється і не зупиняється навіть перед стратами, щоби змусити святого принести жертви своїм кумирам. Однак святий непохитний: його оберігають ангели самого Христа [Успенский сборник, 1974, С. 218]. Тому він залишається неушкодженим у вогні, гарячій смолі; кати гинуть, коли намагаються заживо перепилити святого тощо. «Вибранець Божий» постійно нагадує: «Аз делу сему несмь виньи», тобто все, що відбувається – наслідок божественного провидіння. Цікавий також факт бездіяльності язичницьких богів: вони «не можуть противитися Христу». В кінцевому рахунку святий приводить до хрещення «множество от елин» або інших «слепых от невѣдѣния людей». Кінець життя – це завжди опис чудес святого (воскресіння мертвих, зцілення хворих тощо), які аналогічні чудесам, здійснюваним Христом у Євангеліях. Святий – завжди символ, як символічна сама дійсність, яку зображає

агіограф. У мученицьких житіях не показано формування особистості; замість цього дається готовий зразок праведника, ревнителя християнської віри. Його прозріння завжди раптове, нав'язне дією божественної благодаті, так що людина несподівано, раптово починає мислити готовими формулами. Його розум закритий для всього мирського, тому що воно – від диявола. Святий, як маяк, вказує шлях до рятівної істини. Цим пояснюється величезний вплив житійної літератури на середньовічну свідомість. Поряд з мученицькими житіями в Київській Русі у великій кількості були і житія подвижницькі, що прославляли «подвиги» особистого смирення і самоприниження. Святий сам вибирав собі спосіб життя у відповідності з євангельськими уявленнями про добродієність і чистоту.

Таке, наприклад, «Житіє Алексея человека Божия», перекладене ще в давньокиївський період. У благочестивих жителів Риму Єфім'яна і його дружини Аглаїди, розповідається в житії, довго не було дітей, і ось, завдяки їх молитвам і багатьом милостиням, нарешті у них народився син, якому дали ім'я Олексій. Коли йому виповнилося шість років, «даша его в первое учение и научитися всеи грамоте и церковному устроению, якоже і мало время поучився и премудр бысть» [Сліпушко, 2009, С. 5]. Згодом настала черга оженити Олексія. Батьки знайшли йому «невесту отроковицю рода царского», відгуляли пишне весілля і залишили сина з молодію дружиною самих, щоби він «познал подружье свое». Але Олексій вчинив інакше: він передав свій дружині вінчальний перстень і пішов з дому, попливши вночі на кораблі в Сирію, в місто Лаодикію. Там він продав усі речі, які у нього були, а гроші роздав жебракам. Сам одягнувся у рваний одяг і притулився на паперті церкви св. Богородиці «постяся прилежно от неделя до неделя». В житії описуються подальші поневіряння Олексія і те, як його доля закинула у будинок власних батьків, які його не впізнали як Божу людину. Зі змісту житія видно, що перед нами – святий тихого життя, який відмовився від звичаїв свого середовища, від батьківської волі і сімейного щастя. Він несе на собі хрест євангельського послуху, відповідно до заповіді Христа залишити світ і все на світі. Його основне завдання – по можливості – не жити, тобто не входити в жодні інтереси реального життя, не обтяжувати себе роздумами і турботами про теперішнє. Він з покірністю і смиренністю приймає будь-яке зло, вбачаючи в ньому засіб випробування, перевірки зусиль людини у справі богогоділивості. Хоча зло виходить від диявола, але попускається воно Богом; звідси витікає ідея не спротиву злу як застава праведної віри [Подскальски, 1995, С. 237]. Вплив перекладних житій відобразився на всій традиції давньоруської агіографії. Поступово, назміну перекладних агіографічних творам з'являються оригінальні Давньоруські житія. Найбільш давні твори цього жанру пов'язані з творчістю киево-печерського ченця Нестора (сер. XI – початок XII ст.), автора «Повісті минулих літ». Ним були написані «Читання про житіє і погибель блаженних стратотерпців Бориса і Гліба» і «Житіє Феодосія Печерського». Незважаючи на залежність цих житій від візантійських канонів, вони відбили присутні автору

історіософське мислення і психологізм. Так, історія загибелі синів київського князя Володимира Святославовича в 1015 р. від руки їх зведеного брата Святополка зображалася через події від створення віту і гріхопадіння Адама і Єви до втілення і розп'яття Христа. Далі оповідалося про те, як Слово боже дійшло до Русі. Батько богомудрих братів, як колись язичник Плакида, увірував у Христа і привів свій народ до хрещення. І ось «посреде темных» з'явилися «две звезды светлее» – Борис і Гліб. Вони з дитинства мали схильність до всього божественного і приводили час у молитвах. Старший з них – Борис – отримав князювання у Володимирі, а молодший жив з батьком, який любив їх більше, ніж інших своїх синів. Святополк, думаючи, що князь Володимир має намір залишити після себе Бориса, вирішив убити свого брата. Це саме він робить і з Глібом. В зображенні братів Нестор дотримується принципів євангельського смирення: вони не опираються, а лише з сльозами моляться, поспішаючи померти. Житіє насичене біблійно-церковними ремінісценціями, що свідчить про велику ерудованість і літературний талант давньоруського агіографа [Горський, 1994, С. 31-40].

Після закінчення роботи над «Житієм Бориса і Гліба» Нестор, за його власним визнанням «понудихся и на другое исповедание прийти», тобто до написання «Житія Феодосія Печерського». Він не знав особисто цього сподвижника, що помер в 1074 р., однак прославлення імені засновника монастиря вважав своїм священницьким обов'язком. Житіє Феодосія за формою також відповідає правильним, класичним зразкам і містить всі необхідні частини: вступ, повну біографію від народження до смерті, оповіді про чудеса і висновки. Однак житіє настільки багате реальною, історичною конкретикою, що сприймається не як агіографічний твір, а як документально-публіцистичне оповідання. Ключем до розуміння сенсу житія служить євангельська максима: «Аще кто не оставит отца или матере и вслід мене не идет, то несть мене достоин» [Жиленко, 2015, С. 73]. Її значення обумовлювалося актуальними для того часу завданнями формування церковно-монастирського житія в Київській Русі, створення духовної ієрархії. Феодосій, ще в підлітковому віці засвоївши цю настанову Христа, тільки і думав про те, якби піти з батьківської хати і прийняти постриг. Здійсненню цієї мрії заважала мати. Їй не подобалося, що її єдиний син хоче стати ченцем: «Молю ти ся, чадо, остани ся таковаго дела, хулу бо наносиши на род свій и не троплю бо слышати от вьсех укаряему ти суццю о таком деле» [Жиленко, 2015, С. 85]. Зі слів матері Феодосія видно, що ставлення до чернецтва тоді зовсім не відрізнялося особливою прихильністю. Тим не менш йому вдалося таємно піти до Києва, де він сподівався здобути «ангельський чин». Він ходив до різних монастирів, але скрізь вимагали грошової застави. Тоді, дізнавшись, що за містом у печері рятується якийсь Антоній, Феодосій попросив у нього прихистку і постригу. Так юнак став монахом і згодом своїм аскетизмом він здивував навіть духовного наставника. Основне місце в житті відводиться розповіді діяльності Феодосія як ігумена Печерського монастиря. При ньому була побудована церква,

кількість ченців зросла до ста, був уведений Студійський статут, що забороняв приватну власність ченців, встановилися широкі зв'язки з київською знаттю, яка щедро підтримувала монастир своїми пожертвами. Феодосія підтримував сам князь Ізяслав Ярославович. Коли брат князя захопив київський престол, печерський ігумен «начат того обличати, яко неправдъдно сътворивъша и не по закону седъша на столе томъ» [Успенский сборник, 1971, С. 121]. Саме тому Нестор уводить в житіє багато повчань Феодосія на теми моральності і культу. Переважаюче місце в них займали аскетичні мотиви. Так, в одному з його повчань говорилося: «Молю вы убо, братие, подвигнемся постъмь и молитвою и польцемся о спасении душ наших» [Успенский сборник, 1971, С. 92]. Абсолютно інший мотив життя – це обіцянки Феодосія. Агіограф вкладає в уста ігумена, який помирає, слова про те, що він і після смерті своєї буде благодіяти Печерському монастирю і його ченцям: «Се обещаюся вам, братия и отци, аще и телемь отхожю от вас, нъ духом присно буду с вами» [Успенский сборник, 1971, С. 129].

З монастирем Феодосія пов'язана ще одна пам'ятка давньоруської агіографії – «Києво-Печерський патерик». Його укладачами були володимиро-суздальський єпископ Симон і чернець Полікарп, що жили в кінці XII – першій половині XIII ст. Все почалося з того, що Полікарп, незадоволений своїм становищем звичайного інока, попросив свого вчителя Симона посприяти йому в отриманні єпископської кафедри. В цьому бажанні його підтримала княгиня Верхуслава, дочка володимиро-суздальського князя Всеволода Велике Гніздо. Як вона писала Симону, їй «и 1000 серебра» не шкода «стеряти... Поликарпа деля» [Абрамович, 1991, С. 71]. Симону не сподобалися інтриги Полікарпа, і він вирішив нагадати йому про чернечу добродієність: «Дело не богоугодно хощещи сътворити. А ще бы пребыл в монастыри неисходно, с чистою совестью, в послушании игумени и всея братии, трезвяся о всем, то не токмо бы во святительскую одежду оболчен, но и вышняго царства достоин бы был» [Абрамович, 1991, С. 71]. За словами Симона, він і сам з радістю залишив би єпископство і повернувся в рідну обитель, оскільки вся його слава і все багатство, зібране ним для нужд церкви, ніщо порівняно з тим, що дає для спасіння душі перебування в Печерському монастирі. До сього послання він додає кілька оповідань про печерських ченців, гідних, на його погляд, шанування і наслідування. Серед них особливо виділяється оповідання про Миколу Святошу – колишнього чернігівського князя Святослава Давидовича (помер у 1142 р.), правнука Ярослава Мудрого. Він залишив «княжение и славу, честь и багатство, и рабы, и весь двор нив о что же вмени, и бысть мних» [Абрамович, 1991, С. 78]. Так він пробув у монастирі тридцять років, ніколи не залишаючи його. Завжди намагався прислужитися братії, не гребуючи будь-якою роботою. Колов дрова, перебирав горох для їжі тощо. Всі цьому дивувалися, а він відповідав: «Благодарю же Господа, яко свободи мя от мирския работы и створил мя есть слугу рабом своим, блаженным черноризцем» [Києво-Печерский патерик, 1930, С. 63]. Варто зазначити, що ідеологія висвітлення

Симоном церковного життя чітко вказує на підвищення ролі церкви в період удільно-князівського роздроблення давньоруської держави.

Друга, і до того ж більша, частина «Києво-Печерського патерика» написана ченцем Полікарпом, якому, судячи з усього, це було вказівкою Симона як послух. Тексти, що належать Полікарпу, характеризуються чіткою фабулою і виконані в руслі своєрідного драматизму. В певному відношенні вони близькі до традиції західноєвропейської середньовічної новелістики, що поєднувалося з високою набожністю і детальною цікавістю до живої людини.

Висновки. В контексті ґенези і поширення православ'я візантизм варто розглядати як феномен, до формування якого внесли свою частку як грецький світ, так і з VIII – X століть – традиції слов'янства. Саме в цей період виникає своєрідний культурно-релігійний феномен, що характеризується взаємним проникненням і тісною взаємодією грецького і слов'янського початків. Візантійська статусність, устрій, культура – ось те, що було перенесено на ґрунт слов'янського язичництва, те, що психологічно і метафізично в подальшому, з прийняттям православ'я у Київській Русі, визначило характер, особливості давньослов'янської традиції і цивілізації. Православ'я із цього моменту можна визначати як ідеологему, душу, парадигму розвитку давньослов'янської спільноти. Візантійська Церква з'явилася на Русі в слов'янському обладунку, тобто зі слов'янською богослужбовою мовою і слов'янською писемністю, так, що візантійське християнство змогло вкоренитися і стати релігією давніх русичів.

Візантизм вплинув також на поширення агіографії, яка спочатку була перекладною, а згодом набуває поширення на Русі з колонізацією місцевих святих, з описом їх життів. Основним призначенням житія є оповідь про життя святого, яке має обґрунтувати причину канонізації, описати подвиги, здійснені ним заради віри і церкви. Функція агіографії в християнській культурі не обмежується використанням у церковній службі. Значення пам'яток агіографії в давньоруській культурі надзвичайно велике: саме житія, поряд із книгами Святого письма і гомілетикою, формувало світогляд давнього русича, а поряд з хроніками, стало джерелом свідчень про всесвітню історію і історію церкви.

Література

1. Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Київ: Час, 1991. С. 71, 72, 78.
2. Браичевський М. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1989. 259 с.
3. Горський В. Святі Київської Русі. К.: Абрис, 1994. С. 31-40.
4. Жиленко І. Преподобний Феодосій Печерський. *Джерела і матеріали*. Київ: Фенікс, 2015. С. 73, 85.
5. Києво-Печерський патерик. Київ: Всеукраїнський АН, 1930. С. 63.

6. Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.) / Пер. с нем. 2-е изд. Санкт-Петербург: Византинороссика, 1996. С. 237.
7. Ричка В. За літописним рядом. Історичні оповіді про Київську Русь. Київ: Радянська школа, 1991. 204 с.
8. Робертсон Дж. История христианской церкви от апостольского века до наших дней. Т.1. СПб., 1890. С. 577.
9. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (XI – перша половина VIII ст.). Київ: Аконт, 2009. С. 51.
10. Успенский сборник XI – XIII вв. Москва: Наука, 1971. С. 92, 121, 184, 187, 28, 246.
11. Харьковченко Є. Київське християнство – поняття, суть, історичне значення. *Гілея*. 2013. №72. С. 583-587.
12. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні: в 2 т. Рим; Нью-Йорк. Видання Українського католицького Університету в Римі, 1965. Т.1. 816 с.
13. Юрій М. Візантизм як фактор цивілізаційного впливу на українське суспільство. *Україна-Європа-Світ*. Збірник наукових праць. 2016. Вип. 18. С. 119-130.
14. Юрій М. Релігієзнавство. Навчальний посібник. Київ: Дакор, 2006. С. 53-156.
15. Юрій М. Соціокультурний світ України. Видання 2-е. К.: Кондор, 2004. С. 20-36.
16. Юрій М., Алексієвець Л., Калакура Я., Удод О. Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання. Тернопіль: Астон, 2012. Кн. II. С. 615.

References

1. Abramovych D. Kyievo-Pecherskyi pateryk. Kyiv: Chas, 1991. S. 71, 72, 78. (in Ukrainian)
2. Braichevskyi M. Utverdzhennia khrystyianstva na Rusi. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 259 s. (in Ukrainian)
3. Horskyi V. Sviati Kyivskoi Rusi. Kyiv: Abrys, 1994. S. 31-40. (in Ukrainian)
4. Zhylenko I. Prepodobnyi Feodosii Pecherskyi. Dzherela i materialy. Kyiv: Feniks, 2015. S. 73, 85. (in Ukrainian)
5. Kyievo-Pecherskyi pateryk. Kyiv: Vseukrainskyi AN, 1930. S. 63. (in Ukrainian)
6. Podskalsky H. Khrystyanstvo y bohoslovskaaia lyteratura v Kyeveskoi Rusy (988-1237 hh.) / Per. s nem. 2-e yzd. Sankt-Peterburh: Vyzantynorossyka, 1996. S. 237. (in Russia)
7. Rychka V. Za litopysnym riadom. Istorychni opovidi pro Kyivsku Rus. Kyiv: Radianska shkola, 1991. 204 s. (in Ukrainian)
8. Robertson Dzh. Ystoryia khrystyianskoi tserkvy ot apostolskoho veka do nashykh dnei. T.1. SPb., 1890. S. 577. (in Russia)

9. Slipushko O. Evoliutsiia ta funktsionuvannia literaturnykh obraziv u knyzhnosti Kyievoruskoï derzhavy (XI – persha polovyna VIII st.). Kyiv: Akonit, 2009. S. 51. (in Ukrainian)
10. Uspenskyi sbornyk XI – XIII vv. Moscow: Nauka, 1971. S. 92, 121, 184, 187, 28, 246. (in Russia)
11. Kharkovshchenko Ye. Kyivske khrystyanstvo – poniattia, sut, istorychne znachennia. *Hileia*. 2013. №72. S. 583-587. (in Ukrainian)
12. Chubatyi M. Istoriiia khrystyanstva na Rusy-Ukraini: v 2 t. Rym; Niu-York. Vydannia Ukrainskoho katolytskoho Universytetu v Rymi, 1965. T.1. 816 s. (in Ukrainian)
13. Yuriy M. Vizantyzm yak faktor tsyvilizatsiinoho vplyvu na ukrainske suspilstvo. *Ukraina-Yevropa-Svit*. Zbirnyk naukovykh prats. 2016. Vyp. 18. S.119-130. (in Ukrainian)
14. Yuriy M. Relihiieznavstvo. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Dakor, 2006. S. 53-156. (in Ukrainian)
15. Yuriy M. Sotsiokulturnyi svit Ukrainy. Vydannia 2-e. K Kyiv: Kondor, 2004. S. 20-36. (in Ukrainian)
16. Yuriy M., Aleksiievets L., Kalakura Ya., Udod O. Ukraina XIX – pochatku XXI stolittia: tsyvilizatsiinyi kontekst piznannia. Ternopil: Aston, 2012. Kn. II. S. 615. (in Ukrainian)